

De Geschiedenis van Westzaan opnieuw beschreven

Deel 27

door **WILLEM TIP**

Pannendaken

De daken worden nog uitsluitend gedekt met pannen of leien. Die zijn duurzamer en minder riskant bij brand. Rieten daken, in de middeleeuwen en de vroege zeventiende eeuw algemeen gebruikelijk, ziet men na 1640 steeds minder. De Banne verbiedt ze in 1645 voor West-Zaandam. Daar staan de huizen dicht opeen wat bij brand veel risico oplevert. Iets later gaat het verbod ook gelden in de andere Zaandorpen. Het duurt overigens nog jarenlang voor het riet werkelijk verdwenen is. Bij herstel en nieuwbouw moeten pannen worden gebruikt. Bestaand riet blijft echter zitten. Na enige tijd heeft menig oud huis een kap met zowel riet als dakpannen.

De nieuwe pannen zijn in de zeventiende eeuw hoofdzakelijk rood. In de achttiende eeuw komen daarbij de deftige grijsblauw gesmoorde of zwart geglazuurde dakpannen.

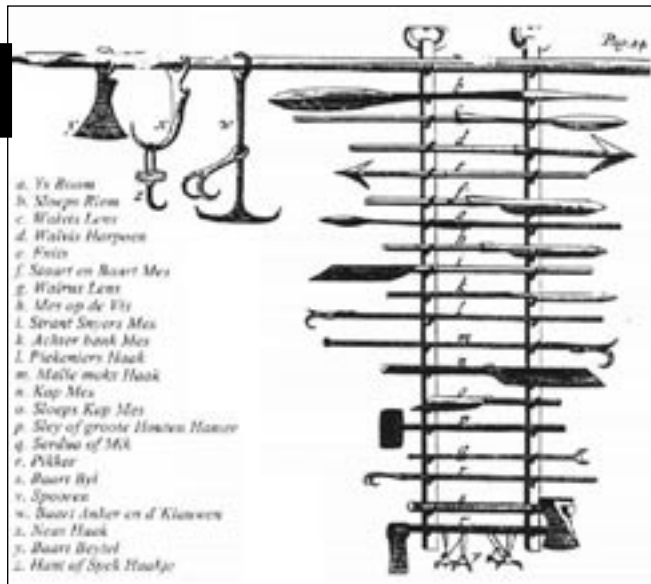
Pronkgevels

De voorgevels krijgen meer afwisseling. Nog altijd bouwt men veel eenvoudige driehoekige houten topgevels, afgezet met geschulpte windveren en bekroond door een makelaar. In Amsterdam verschijnen echter na 1650 de sierlijke klokgevels. Nog dezelfde eeuw worden deze gevels ook in de Zaanstreek toegepast, zij het in hout.

De eerste Zaanse klokgevels hebben nog geen gesneden versieringen. Alleen een gebogen fronton dekt ze van boven af. In de loop van de achttiende eeuw wordt de opsmuk echter steeds levendiger. De beeldhouwers die het snijwerk voor de Zaanse zeeschepen maken, vinden er een nieuw en dankbaar werkgebied in. Alle achttiende eeuwse stijlen keren in de pronkgevels terug. De strenge Lodewijk XIV stijl, de meer barokke Régence stijl (met als voorbeeld in steen de Westzaanse Grote Kerk, 1740), de weelderige rococostijl met zijn schelpen en golven en tenslotte de deftige classicistische stijl met slingers en vazen (met als voorbeeld in steen het Westzaanse Raadhuis, 1782).

Baksteen

Naast de volledig houten voorgevels verschijnen in de achttiende eeuw ook

huizen met stenen ondergevels. De topgevel blijft daarbij nog van hout. Steen is duur, vraagt meer heipalen. Het vergt echter ook minder onderhoud en vooral, het toont deftiger.

Zeer deftige koopmanshuizen bouwt men niet meer met de topgevel naar de weg toe maar evenwijdig langs de straat. De monumentale ingang bevindt zich in het midden van de gevel, omringd door een aantal grote ramen. De koopmanshuizen worden gedekt met een schilddak en zijn niet zelden volledig uitgevoerd in deftig baksteen. Het gereformeerde predikantshuis in de Westzaanse Kerkbuurt (1733) is op deze wijze gebouwd.

Schuiframes

De kamers krijgen grotere ramen. Het kruiskozijs uit de Gouden Eeuw met zijn zware stijlen, al dan niet gevuld met glas in lood verdwijnt geruisloos. Voor het laatst wordt het genoemd in 1739. Het 'Engelse' schuiframe is veel lichter en praktischer. Met contragewichten is het bovendien gemakkelijk te openen. In Nederland past men het voor het eerst toe in 1686. De gereformeerde pastorie in Westzaan heeft de nieuwe schuiframes ook. In het bestek van het Westzaanse Reght Huijs (1782) worden ze zelfs uitdrukkelijk voorgeschreven.

Houtbouw houdt stand

De bouwwijze van de Zaanse huizen blijft voor het overige grotendeels gelijk aan die in de Gouden Eeuw. Het balkenskelet met betimmeringen er tegen aan biedt veel voordelen en gemakken. Het binnenwerk is eenvoudig in te delen. Ook na de ingebruikneming van hun huis voeren de eigenaars nog

geregeld verbouwingen uit. Zelfs de stenen regenbakken achter het huis worden soms (drijvend) verplaatst. Tot ver in de negentiende eeuw zal de beproefde houtbouw zich weten te handhaven. Het Zaanse bouwen in hout verspreidt zich sinds de Gouden Eeuw

bovendien snel naar andere delen van het Noorderkwartier, bijvoorbeeld naar het Schermereiland (De Rijp) en Waterland (Broek).

Woningen en koopmanshuizen

Hoe zien de Zaanse huizen in deze bloeitijd eruit?

De traditionele achttiende eeuwse Zaanse zaalwoning heeft vier tot zeven balkenvakken. Elk balkenvak is 5 tot 6 1/2 voet breed. Een voet is ongeveer dertig centimeter.

Het kleinste huis met vier balkenvakken meet 6,25 x 4,85 meter tot 7,20 x 5,10 meter. Het heeft niet meer dan één verwarmde kamer. Die strekt zich uit over drie balkenvakken. In het vierde balkenvak bevinden zich de bedsteden.

Een middelgroot huis heeft vijf balkenvakken en meet 7,40 x 5,10 meter tot 8,60 x 6,35 meter. Het heeft ook één verwarmde kamer. Verder is er een kelder met daarboven een opkamer.

Het grote Zaanse huis heeft zes of zeven balkenvakken en twee verwarmde kamers. De schoorsteen bevindt zich vaak tussen de twee kamers in en biedt twee stookplaatsen, rug aan rug.

Sinds 1729 bouwt men de grote koopmanshuizen. Deze kunnen zeer breed worden uitgebouwd, van zes tot elf balkenvakken. Ze meten 9,70 x 5,65 meter tot 15,45 x 7,00 meter.

Alle Zaanse woningen, zowel de traditionele zaalhuizen als de koopmanshuizen kunnen voorzien zijn van een afluiving. Deze vergroot de woonruimte op de begane grond aanzienlijk.

Pakhuisen en boerderijen

Naast woningen verrijzen in de Banne

talrijke houten pakhuisen. In 1731 telt men in de Zaanstreek niet minder dan 286 pakhuisen voor de opslag van regenbakken graan, zaad en olie. Daarnaast zijn er 8 vleethuizen (zie voor het daar gebruikte gereedschap de illustratie) voor de walvisvaart en allerlei pakhuisen voor andere producten zoals kaas (5 kaashuizen), papier en verfstoffen. De kleinere pakhuisen hebben vaak een lessenaardak. Ze worden 'kaatsen' genoemd. De Banne telt 17 kaatsen. Boerderijen worden in de achttiende eeuw weinig gebouwd. De herhaaldelijke epidemieën van veepest maken grote investeringen in nieuwe gebouwen vrijwel onmogelijk.

De 'Westzijde - rol'

In 1770 wordt in West-Zaandam de 'Westzijde-rol' getekend, een afbeelding van alle huizen en andere bouwwerken die in deze tijd de Westzijde haar aanzien geven. De bebouwing toont veel afwisseling. Naast een aantal grote achttiende eeuwse koopmanshuizen herbergt West-Zaandam veel eenvoudige woonhuizen met driehoekige houten topgevels, windveren en makelaars.

Opvallend zijn de vele fraaie poorten en hekken voor en tussen de huizen. Daarin uit zich de achttiende eeuwse welstand en pronkzucht. Op de erven staan theekoepels en luchthuizen. De bewoners van de Zaanoever besteden niet meer alleen aandacht aan hun huis maar ook aan hun woonomgeving en hun overigens niet zo heel grote tuin.

Langs de Westzijde staan in totaal 143 bouwwerken, waarvan 9 pakhuisen, 2 molens en 9 andere gebouwen. De woonhuizen ziet men er in twee hoofdvormen. De meerderheid van 95 woningen is nog traditioneel gebouwd en staat haaks op de weg. Omstreeks de helft daarvan (46) heeft een deftige stenen of deels stenen voorgevel. De andere helft (49) is volledig van hout. De 95 woonhuizen hebben drie soorten gevels. Veruit de meerderheid (79) heeft een eenvoudige driehoekige topgevel met windveren en een makelaar. 14 woonhuizen hebben een moderne klokgevel, 2 woonhuizen hebben een tuitgevel.

Naast de traditionele woonhuizen staan aan de Westzijde 28 koopmanshuizen. Ze hebben een schilddak en staan evenwijdig aan de weg. Veruit de meerderheid (22 woningen) is opgetrokken in steen.